

ΡΟΔΙΟΙ ΚΑΙ ΦΩΚΑΕΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

του Κωνσταντίνου Ν. Θώδη, συγγραφέα – σύγχρονου ιστορικού ερευνητή

«...Πρώτη δὲ Φωκαίη Ἰωνίης ἐπεχείρησε. οἱ δὲ Φωκαίεες οὔτοι ναυτιλίῃσι μακρῆσι πρῶτοι Ἑλλήνων ἐχρήσαντο, καὶ τὸν τε Ἀδρίην καὶ τὴν Τυρσηνὴν καὶ τὴν Ἰβηρίην καὶ τὸν Ταρτησοῦν οὔτοι εἰσὶ οἱ καταδέξαντες· ἐναυτίλλοντο δὲ οὐ στρογγύλῃσι νηυσὶ ἀλλὰ πεντηκοντέροισι. ἀπικόμενοι δὲ ἐς τὸν Ταρτησοῦν προσφιλέες ἐγένοντο τῷ βασιλεῖ τῶν Ταρτησίων, τῷ οὔνομα μὲν ἦν, Ἀργανθώνιος, ἐτυράννευσε δὲ Ταρτησοῦ ὀγδῶκοντα ἔτεα, ἐβίωσε δὲ πάντα εἴκοσι καὶ ἑκατόν...» Ηροδότου, « Κλειώ», 163.

«...Μετὰ δὲ ταῦτα νηὺς Σαμὴ, τῆς ναύκληρος ἦν Κωλαῖος, πλέουσα ἐπ' Αἰγύπτου ἀπηνείχθη ἐς τὴν Πλατέαν ταύτην· πυθόμενοι δὲ οἱ Σάμιοι παρὰ τοῦ Κορωβίου τὸν πάντα λόγον σιτία οἱ ἐνιαυτοῦ καταλείπουσι. Αὐτοὶ δέ, ἀναχθέντες ἐκ τῆς νήσου καὶ γλιχόμενοι Αἰγύπτου, ἔπλεον ἀποφερόμενοι ἀπηλιώτη ἀνέμῳ· καὶ οὐ γὰρ ἀνίει τὸ πνεῦμα, Ἡρακλέας στήλας διεκπερήσαντες ἀπίκοντο ἐς Ταρτησοῦν, θείῃ πομπῇ χρεώμενοι. Τὸ δὲ ἐμπόριον τοῦτο ἦν ἀκήρατον τοῦτον τὸν χρόνον, ὥστε ἀπονοστήσαντες οὔτοι ὀπίσω μέγιστα δὴ Ἑλλήνων πάντων τῶν ἡμεῖς ἀτρεκείην ἴδμεν ἐκ φορτίων ἐκέρδησαν, μετὰ γε Σώστρατον τὸν Λαοδάμαντος Αἰγινήτην· τούτῳ γὰρ οὐκ οἶά τέ ἐστι ἐρίσαι ἄλλον. Οἱ δὲ Σάμιοι τὴν δεκάτην τῶν ἐπικερδίων ἐξελόντες ἐξ τάλαντα ἐποιήσαντο χαλκήιον κρητῆρος Ἀργολικοῦ τρόπον...» Ηροδότου, « Μελλομένη», 152.

Εισαγωγή

Για πολλούς αιώνες οι Έλληνες δεν γνώριζαν για την Ισπανία. Αν οι Μυκηναίοι ήξεραν κάτι γι αυτή τη χώρα, αυτή η γνώση είχε το χαρακτήρα κάποιων ασαφών γνώσεων γύρω από τη μυθολογία για κάποιες μακρινές χώρες της δύσης, όπου ο ήλιος δύει, βρίσκεται ο μαγικός κήπος των Εσπερίδων, ζουν οι γοργόνες, βόσκουν τα πανέμορφα κόκκινα βόδια του Γηρυόνη κλπ. Για τις πρώτες επαφές των Ελλήνων με την Ισπανία γνωρίζουμε περισσότερα απ'όσα διηγούνται οι γραπτές πηγές για τις επαφές των φοινίκων, αλλά η χρονολόγηση αυτών των γεγονότων είναι πολύ συγκεχυμένη. Οι θρύλοι γύρω από τον Τρωϊκό πόλεμο, που αφηγούνται για την επιστροφή των Ελλήνων στην πατρίδα, περιγράφουν και τις περιπέτειές τους στη δύση. Αυτοί οι μύθοι, ωστόσο, πήραν σάρκα και οστά μόνο στην ελληνιστική εποχή. Μια σειρά ειδών κυκλαδικής τέχνης και κάποιων αντικειμένων της γεωμετρικής περιόδου, που βρέθηκαν στη Μασσαλία και στα κοντινά ιβηρικά νησιά, σχετίζονται με αυτά τα ταξίδια, αλλά κι αυτό πάλι το γεγονός αφήνει κάποιες αμφιβολίες.

Τα πρώτα ίχνη της ελληνικής παρουσίας στην Ισπανία χρονολογούνται από τις αρχές μέχρι και τα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ. Όμως, ήδη από τον 9^ο αι. π.Χ. οι Έλληνες ναυτικοί άρχισαν να επισκέπτονται τις ακτές της Ισπανίας. Τους είχε προσελκύσει εκεί η εξόρυξη μετάλλων, αλατιού και τα πλούτη της Ανδαλουσίας. Οι πρώτες αποικίες ιδρύθηκαν από τους Φωκαείς στο δεύτερο ήμισυ ή στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. Αυτούς τους ακολούθησαν και άλλοι Έλληνες. Η ανεύρεση αρχαίων ελληνικών σκευών στην Ονόβα*, με την οποία τόσο ενεργά εμπορεύτηκαν οι φοίνικες, στις αποικίες των φοινίκων στα παράλια της Μεσογείου καθώς επίσης

και η ομοιότητα των εμπορευμάτων και σε άλλες περιοχές της δραστηριότητας του εμπορίου των Φοινίκων, δείχνουν ότι τα ελληνικά εμπορεύματα έφτασαν στη νότια Ισπανία μέσω των Φοινίκων. Μεταξύ των ελληνικών εμπορευμάτων κυρίαρχη θέση καταλάμβαναν οι αττικοί αμφορείς. Οι Φοινικές έμποροι τους επανεξήγαγαν μαζί με το αττικό λάδι. Η ανεύρεση θραυσμάτων ελληνικών αμφορέων με φοινικικά σχέδια επιβεβαιώνουν αυτό το γεγονός. Επίσης, κατά τον ίδιο τρόπο έφτασαν στην Ιβηρική χερσόνησο και κάποια χάλκινα σκεύη από την Ελλάδα, όπως για παράδειγμα κορινθιακά κράνη και ροδιακές οινοχόες. Ο Διόδωρος μιλάει και για το εμπόριο των ισπανικών μετάλλων από τους Φοινικές και στην Ελλάδα[1]. Με τον τρόπο αυτό κατά πάσα πιθανότητα ήρθαν στην Ελλάδα τα χάλκινα της Ταρτησσού, τα οποία κατά τον Παυσανία[2] και αναφερόμενος στους Ηλείους, αφιερώθηκαν στην Ολυμπία από τον Μύρωνα**, τύραννο της Σικυώνας, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης για τη νίκη του στην 33^η Ολυμπιάδα που έλαβε χώρα το έτος 648 π.Χ. Ο Ψευδοσκύμνος μας δίνει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τα ταξίδια και τις προσπάθειες για τη δημιουργία αγορών των Ροδίων και των Χαλκιδίων τον 8^ο και τον 7^ο αι. π.Χ. Ίσως, ο πρωταρχικός συγγραφέας αυτών των πληροφοριών ήταν ο Έφορος, οι αναφορές του οποίου επιβεβαιώνονται και από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Αντικείμενα από τη Ρόδο του 650 π.Χ. βρέθηκαν και στη λεκάνη του Ροδανού. Η διάδοση των χάλκινων οινοχόων της περιόδου 650 π.Χ. - 625 π.Χ. σε όλη τη λεκάνη της Μεσογείου πρέπει να αποδοθεί στους Ροδίους, οι οποίοι ίδρυσαν τη Γέλα το 688 π.Χ. μετά την κατάληψη της Νάξου. Τα παλαιότερα ελληνικά ευρήματα στην ιβηρική χερσόνησο, όπως κορινθιακά κράνη, που βρέθηκαν κοντά στον ποταμό Γκουανταλέτ, καθώς και ευρήματα στην Ονόβα, χρονολογούνται στο 630 π.Χ. κατά τη διάρκεια των επαφών ανάμεσα στο βασιλιά Αργανθώνιο και το Σάμιο έμπορο, Κωλαίο. Έτσι, υπάρχουν ενδείξεις, όχι μόνο για ταξίδια των Σαμίων, αλλά και για ενδεχόμενη ύπαρξη στις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ. ή στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. της εμπορικής πολίχνης του Ημεροσκοπείου, του ιερού ακρωτηρίου της Άρτεμης - ακρωτήριο του Ναού (Cape Nao) - της Μαινάκης (κοντά στη σημερινή Malaga) και της Ηράκλειας. Οι διαδρομές των Ελλήνων στην Ιβηρία μπορούν να ιχνηλατηθούν από τις ίδιες τις ονομασίες των αποικιών τους, πολλές από τις οποίες έχουν την κατάληξη -ούσσα***. Για παράδειγμα οι Πυτιούσες στις Βαλεαρίδες. Η κατάληξη αυτή ήταν αιγαιακής προέλευσης, όπως οι Οινούσες στη Χίο και προφανώς συνδέεται με το εμπόριο μετάλλων την περίοδο του αποικισμού των Φωκαέων.

*Πιθανόν από τον 9^ο αι. π.Χ. εδώ αρχίζουν να αναπτύσσονται μεταλλεία αργύρου, που στη συνέχεια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οικονομική και πολιτική ζωή της νότιας Ισπανίας. Πιθανόν λιμάνι εμπορίας μετάλλων, ιδιαίτερα αργύρου υπήρχε στην πόλη Ονόβα - σήμερα Huelva.

**Ο Μύρων ήταν αδελφός του Ορθαγόρα και κέρδισε στο αγώνισμα της αρματοδρομίας με τέθριππο. Ήταν πατέρας του Αριστώνυμου και παππούς του

Κλεισθένη. Το κτίριο του θησαυροφυλακείου αποτελούνταν από δύο θαλάμους που έφεραν εσωτερική επένδυση από χάλκινες πλάκες.

***Επίσης οι Ρόδιοι και οι Κνίδιοι αποίκισαν στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. τις Αιολίδες Νήσους - Isole Eolie στα ιταλικά και Isuli Eoli στα σικελικά - ή Λιπάρες Νήσους στο στενό μεταξύ της Σικελίας και της Ιταλίας. Η απόστασή τους από τη Σικελία ήταν 150 στάδια. Δύο από τα ηφαιστιογενή αυτά νησιά ονομάστηκαν από τους Έλληνες «Ερεικούσσα» - σήμερα Alicunti - και «Φοινικούσσα» - σήμερα Folicunti. Η ονομασία Ερεικούσσα συνδέεται με τη λέξη «ερείκη», που είναι ο γνωστός μας φρυγανώδης θάμνος «ρείκι» με άνθη κωνοειδή, ρόδινα και σε μικρές ταξιανθίες. Το μέλι που παράγεται από τα άνθη του έχει υψηλή θεραπευτική αξία. Η ονομασία Φοινικούσσα συνδέεται με τη λέξη «φοίνικας», που σημαίνει «χουρμαδιά» και «ήρα» δηλ. ζιζάνιο.

Η ελληνική παρουσία στην Ιβηρία σήμανε εκτός από το εμπόριο και την έλευση του πολιτισμού, της τέχνης, των αρχιτεκτονικών προτύπων, των ταφικών συνηθειών και γενικά των ανοιχτών ιδεών. Προφανώς, οι Φοίνικες δραστηριοποιούνταν κυρίως στο διαμετακομιστικό εμπόριο. Είχαν ως κίνητρο το κέρδος μέσω των συναλλαγών. Οι Φοίνικες απουσίαζαν από το Αιγαίο και τη Μαύρη θάλασσα, όπου οι Έλληνες άπλωναν το πεδίο της δράσης τους. Οι τελευταίοι δε, για να εξευμενίσουν τον Ποσειδώνα ονόμασαν τη Μαύρη θάλασσα «εύξεινο πόντο», δηλαδή φιλόξενη θάλασσα. Οι Έλληνες εγκατέλειπαν τη χώρα τους για να αποφύγουν τα δεινά των πολέμων, κυρίως από τους Πέρσες και τους Μήδους, αλλά και των εμφύλιων διενέξεων. Η στενότητα του χώρου στη «βαλκανική Ελλάδα» σε συνάρτηση με την επιθυμία τους να επεκτείνουν τη σφαίρα οικονομικής επιρροής τους, τους ανάγκασε να αποικήσουν την ιταλική χερσόνησο και τη Σικελία. Ίδρυσαν τη Μεγάλη Ελλάδα - Magna Graecia - διεισδύοντας αποφασιστικά στις αγορές της δύσης. Η ελληνική παρουσία στη δύση ερχόταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα των Φοινίκων και άλλων ανταγωνιστών, κυρίως από τη στιγμή που οι Φωκαείς ίδρυσαν αποικίες στις ακτές της Ισπανίας, της Γαλλίας και της Κορσικής. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να συμμαχήσουν οι Ετρούσκοι από το βορρά με τους Καρχηδονίους του νότου εναντίον των Ελλήνων. Οι Φοίνικες γενικά απέφευγαν τις πολεμικές συγκρούσεις με τους Έλληνες, επειδή είχαν ανοιχτά μέτωπα στην περιοχή τους με τους σατράπες στους οποίους για μεγάλα χρονικά διαστήματα τελούσαν φόρου υποτελείς. Ο 6^{ος} αι. π.Χ. - αρχή του δεύτερου μεγάλου ελληνικού αποικισμού - ήταν αυτός που άλλαξε τους συσχετισμούς δυνάμεων στο χώρο της οικονομίας σε ανατολή και δύση. Η άφιξη του εμπόρου και ναυτικού Κωλαίου του Σάμιου το 640 π.Χ. στην Ταρτησσο ήταν το πρώτο δυναμικό βήμα της ελληνικής παρουσίας στην Ισπανία. Παρατηρώντας προσεχτικά τον αποικισμό των Φωκαέων στην Ισπανία μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τον εμπορικό ή ίσως για τον εμποροβιοτεχνικό χαρακτήρα της, αλλά καθόλου για τον αγροτικό. Αυτό το γεγονός εξηγεί σε πρώτη φάση τον οικονομικό χαρακτήρα της ίδιας της μητρόπολης, στην οποία οι ισχύουσες φυσικές συνθήκες του διαθέσιμου γεωργικού

χώρου δεν μπορούσαν να παίξουν σπουδαίο ρόλο, ενώ αντίστοιχα υπήρχε μικρός αγροτικός πληθυσμός. Γι αυτό οι Φωκαείς δημιούργησαν τις αποικίες τους μόνο μετά από έρευνες της γης παρουσιάζοντας λίγο πολύ ότι αυτή η γη τους περιμένει. Πρώτ' απ' όλα οι Φωκαείς επέλεξαν βολικούς θαλάσσιους σταθμούς, κόλπους ή εκβολές μικρών ποταμών για να ιδρύσουν τις αποικίες τους. Κατά τη διάρκεια αυτού του αναγνωριστικού ταξιδιού τους οι Φωκαείς καθιέρωσαν καλές σχέσεις. Αυτό ιδιαίτερα έγινε σαφές από την ιστορία των σχέσεων των Φωκαέων με το βασιλιά της Ταρτησσού Αργανθώνιο. Μάλιστα, και στη βορειοανατολική Ισπανία αυτοί δεν θα μπορούσαν να δημιουργήσουν αποικία στο νησί της Παλαιόπολης και μετά και στην ηπειρωτική χώρα, χωρίς τη συμφωνία των αυτοχθόνων, που ήδη ήταν εγκαταστημένοι εκεί. Ωστόσο, τέτοιες σχέσεις καλής γειτονίας δεν μπορούσαν να συνεχιστούν για πολύ. Οι ανταλλαγές ανάμεσα στους αποίκους και στους ιθαγενείς ήταν ανισοβαρείς και αυτό ενείχε τη μορφή εκμετάλλευσης προκαλώντας φυσική δυσaráεσκεια στον ντόπιο πληθυσμό. Μια τέτοια θέση οδηγούσε αναπόφευκτα σε πολεμικές συγκρούσεις. Προφανώς, για αυτό οι Εμπορείτες, όπως και οι συμπατριώτες τους στη Μασσαλία, εξαναγκάστηκαν να πάρουν αυστηρά μέτρα για να εδραιώσουν την ασφάλεια της πόλης τους. Η αρχαιολογία δίνει σαφείς αποδείξεις για τη συνέχεια της σχέσης μεταξύ των Ελλήνων και των ντόπιων πληθυσμών. Οι ιδρυθείσες αποικίες των Φωκαέων είχαν διάφορους χαρακτήρες. Ήταν πόλεις, αν και μικρές, όπως η Μαινάκη και το Εμπορείον και εμπορικοί παραγωγικοί σταθμοί και απλά αγκυροβόλια που αποτελούσαν ορόσημο για τη διαδρομή ως την Ταρτησσό. Όπως φαίνεται, τέτοιος ήταν και ο πρωταρχικός ρόλος του Ημεροσκοπείου όπως δείχνει η ίδια η ονομασία του.

Ο ελληνικός αποικισμός έφτασε στο απόγειό του στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., αλλά μετά το 535 π.Χ. όταν οι Φωκαείς νικήθηκαν σε ναυμαχία στην Αλαλία της Κύρνου (Κορσικής) από τους Καρχηδόνιους και τους Ετρούσκους, οι ελληνικές πόλεις στην Ισπανία μειώθηκαν. Η αναβίωση των ελληνικών αποικιών και των εμπορικών τους δραστηριοτήτων στην Ισπανία σχετίζονται με τον 4^ο αι. π.Χ. Διάφορα ευρήματα μεταλλικών αντικειμένων, συνοικισμοί κατώτερων τάξεων, κάποιοι τάφοι και κυρίως μια αξιόλογη σειρά από επιτύμβιες στήλες δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τον πολιτισμό της περιοχής της Ταρτησσού στην εποχή των Τουρδητανών. Τα τελευταία χρόνια ήρθαν στην επιφάνεια ευρήματα από ελεφαντόδοντο που βρέθηκαν σε τάφους των Καρμονών - στην περιοχή της Σεβίλλης. Αυτά τα ευρήματα θεωρούνται τοπικά προϊόντα του 7^{ου} αι. π.Χ. κατασκευασμένα από φοινικικά σχέδια. Ένας τεράστιος θησαυρός 400 χάλκινων αντικειμένων βρέθηκε στην Ονόβα, στον οποίο περιλαμβάνονται σπαθιά τύπων της κεντρικής Ευρώπης, μαχαίρια, αιχμές δοράτων, θραύσματα από κράνη που μοιάζουν με τα πρωτότυπα των αντίστοιχων της εποχής από τη Συρία και την Κύπρο. Ο θησαυρός χρονολογείται περίπου στο 750 π.Χ. Για την παρουσίαση του Ταρτησσιανού πολιτισμού σημαντικές είναι οι επιτύμβιες στήλες που αναφέραμε παραπάνω. Η πιο γνωστή πλάκα από την Solana de Cabanas σχετίζεται με ένα

ξίφος, έναν καθρέφτη και μια τετράτροχη άμαξα. Σε μια στήλη από τους Μεγάσελους απεικονίζεται ένας πολεμιστής με κερασφόρο κράνος, οπλισμένος με δόρυ και σπαθί με κεραία. Μεταξύ του 700 π.Χ. και 500 π.Χ. η χερσονήσος των Πυρηναίων πέρασε από μια σταδιακή μετάβαση από την εποχή του χαλκού στην εποχή του σιδήρου, η οποία έθεσε τα θεμέλια του πολιτισμού των Ιβήρων. Σ' αυτή την περίοδο μετάβασης τα χάλκινα εργαλεία παρέμειναν πολύ σε χρήση, ενώ στο βορειοδυτικό τμήμα της χερσονήσου η αντικατάσταση των χάλκινων εργαλείων από σιδερένια είναι ακολούθησε πιο αργό ρυθμό απ' ότι στις υπόλοιπες περιοχές.

1. Περί Ρόδης

Οι αρχαίοι συγγραφείς μεταφέρουν πλήθος διηγήσεων για την άφιξη στην Ισπανία διάφορων μυθικών ηρώων. Η αξία αυτών των διηγήσεων είναι μικρή. Τη μεγαλύτερη προσοχή προσελκύουν οι αναφορές για τον πρώιμο ροδιακό αποικισμό. Αν αγνοήσουμε τους μύθους στους οποίους δρουν οι Ρόδιοι ήρωες, όπως ο μυθικός Τληπόλεμος, τότε η παράδοση συνίσταται στην είδηση περί ίδρυσης της Ρόδης - σήμερα Rosas - από τους Ροδίους στα βορειοανατολικά παράλια της Ιβηρικής χερσονήσου. Ο Ψευδοσκύμνος υποστηρίζει ότι η Ρόδη ιδρύθηκε με τη συμμετοχή του ισχυρού ναυτικού των Ροδίων. Γι αυτό αναφέρει και ο Στράβων[3]. Αλλά πρέπει να σημειώσουμε, ότι αυτή η εκδοχή δεν είναι η μοναδική. Μια άλλη εκδοχή του Στράβωνα σημειώνει, ότι «κάποιοι» θεωρούν ότι τη Ρόδη ίδρυσαν οι Ρόδιοι. Κατά συνέπεια υπήρχαν και άλλοι που είχαν διαφορετική άποψη. Τη γνώμη τους μεταφέρει ο ίδιος ο Στράβωνας αναφέροντας ότι η Ρόδη ιδρύθηκε αρχικά από τους Ροδίους και αργότερα εκεί εγκαταστάθηκαν Μασσαλιώτες ή Εμπορείτες. Έτσι, με δεδομένη την ύπαρξη των δύο εκδοχών δεν μας επιτρέπεται να δεχθούμε τη μία εκ των δύο άνευ όρων. Η αναφορά του Ψευδοσκύμνου, ότι η Ρόδη ήταν αποικία των Ροδίων με τη συμμετοχή του ισχυρού ναυτικού της, πρέπει να συνδυαστεί με τη θαλασσοκρατορία της Ρόδου, η οποία σύμφωνα με το Διόδωρο[4] ιδρύθηκε 256 χρόνια μετά τον Τρωικό πόλεμο. Ο Στράβωνας συνδέει την πλεύση των ροδιακών πλοίων για την ίδρυση της Ρόδης πριν από τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες.

Από τον 11^ο μέχρι τον 9^ο αι. π.Χ. το νησί της Ρόδου δέχθηκε την έντονη δωρική επιρροή, η οποία συνοδεύτηκε από τη δημιουργία των πρώτων συνοικισμών, αποτέλεσμα των οποίων ήταν ο διαχωρισμός του νησιού μεταξύ 3 κρατών - της Ιαλυσσού, της Καμείρου και της Λίνδου. Αυτή η εποχή ήταν γενικά μια περίοδος κοινωνικής και οικονομικής οπισθοδρόμησης στην Ελλάδα, η οποία περιόρισε τους αναπτυξιακούς της ορίζοντες. Αυτή τη χρονική περίοδο οι εξωτερικές σχέσεις των Ελλήνων έλαβαν χώρα μέσω των Φοινίκων, όπως προκύπτει από τα Ομηρικά ποιήματα. Μόνο στα τέλη του 9^{ου} αι. π.Χ. οι Έλληνες άρχισαν να έρχονται σε επαφή με άλλους λαούς, πράγμα το οποίο δεν ξεκίνησαν πρώτοι οι Ρόδιοι, αλλά οι Ευβοείς. Οι Ευβοείς ίδρυσαν την πρώτη αποικία στη δύση που ήταν αρχικά οι Πιθηκούσες και αργότερα η αιολική Κύμη. Κάτω από αυτές

τις συνθήκες ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς έναν μεγάλης κλίμακας αποικισμό από την πλευρά των Ροδίων. Η αρχαιολογία δεν βοηθά στην αποσαφήνιση του ζητήματος αυτού. Οι ανασκαφές στη Ρόδη έδωσαν ευρήματα του 5^{ου} αι. π.Χ. Στην Ισπανία δεν υπάρχουν συγκεκριμένα προϊόντα της Ρόδου που θα μπορούσαν με σαφήνεια να αποδείξουν ότι οι Ρόδιοι ήρθαν εδώ τον 9^ο αι. π.Χ.

Τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα και στη Γαλατία. Εκεί, σύμφωνα με τον Πλίνιο[5], υπήρχε η πόλη Ρόδος, η οποία ανήκε στο παρελθόν στους Ροδίους. Από τη σύγκριση των κειμένων του Πλίνιου, του Ψευδοσκύμνου[6] και του Στράβωνα[7] εξάγεται το συμπέρασμα, ότι πρόκειται για μια πόλη που οι συγγραφείς αυτοί αποκαλούν Ροδανουσία και την οποία αυτοί συνδέουν με τη Μασσαλία των Φωκαέων. Στο νότο της Γαλατίας βρέθηκαν ροδιακά προϊόντα, αλλά αυτά βρίσκονται σε ανάμειξη με τα ετρουσκικά και ίσως και με τα φωκαϊκά. Σε κάθε περίπτωση είναι κατά πολύ νεότερα του 9^{ου} αι. π.Χ.

Απόδειξη της δωρικής προέλευσης της Ρόδης μας δίνει η νομισματική. Πράγματι τα νομίσματα της Ρόδης, τα παλαιότερα των οποίων χρονολογούνται στο τέλος του 5^{ου} και στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., κόπηκαν στον τύπο των Συρακουσών, απεικονίζοντας στην εμπρόσθια όψη την νύμφη Αρεθούσα, χωρίς τα γνωστά δελφίνια γύρω της και με απεικόνιση στο πίσω μέρος ρόδων που μαρτυρούσαν το όνομα της πόλης.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε, ότι αδιαμφισβήτητες αποδείξεις για τον αποικισμό των Ροδίων, αλλά και επαφές αυτών με την Ισπανία, επί του παρόντος δεν υπάρχουν, αν και η συμμετοχή των Ροδίων στο εμπόριο με αυτή τη χώρα σίγουρα δεν υφίσταται τον 9^ο αι. π.Χ. Όμως, πολύ αργότερα αυτό είναι δυνατό.

2. Περί Ταρτησού “εμπόριον ακήρατον. . .”

Ο Σικελιώτης Στησίχορος – τέλος 7^{ου} αι. ή αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. – ήδη γνώριζε την Ταρτησό και τον πλούτο της[8]. Τα χρόνια του Στησίχορου οι Έλληνες ήδη είχαν καθιερώσει απευθείας σύνδεση με την Ταρτησό. Στα τέλη ίσως του 6^{ου} αι. π.Χ. σημαντικές πληροφορίες για την Ισπανία ήδη αναφέρονται στον Εκαταίο το Μιλήσιο (περ. 560 π.Χ. – 480 π.Χ.) στο έργο του «Χαρτογραφία». Για την πρώτη άμεση επαφή των Ελλήνων με την Ταρτησό μας περιγράφει ο Ηρόδοτος, σύμφωνα με τον οποίο ο Σάμιος έμπορος Κωλαίος ταξίδευε στην Αίγυπτο όταν μια καταιγίδα που σάρωσε όλη τη Μεσόγειο τον έφερε από τις Ηράκλειες Στήλες στην Ταρτησό, όπου οι Σάμιοι ανακάλυψαν μια αναξιοποίητη αγορά. Γράφει ο Ηρόδοτος[9] : «Το δε εμπόριον τούτο ην ακήρατον τούτον τον χρόνον, ώστε απονοστήσαντες ούτοι οπίσω μέγιστα δη Ελλήνων πάντων των ημείς ατρεκείην ιδμεν εκ φορτίων εκέρδησαν...»

Ο Κωλαίος έφτασε στην Ταρτησσό γύρω στο 640 π.Χ. και εξασφάλισε ένα φορτίο ασημιού βάρους 1500 κιλών, το οποίο μετέφερε με ασφάλεια στη Σάμο, γεγονός το οποίο αποτέλεσε μέγα κατόρθωμα για την εποχή αυτή, ενώ παράλληλα απέδωσε υψηλό κέρδος στον μεταφορέα. Από αυτή την «παρθένα» αγορά οι Σάμιοι εξασφάλισαν μεγάλο πλούτο στο μέγεθος της δεκάτης, από την οποία αφιέρωσαν στην Ήρα ένα κύπελλο αποτελούμενο από 60 τάλαντα.*

* Το τάλαντο ήταν μονάδα μέτρησης της μάζας. Οι υποδιαίρεσεις του όταν αναφέρονταν σε πολύτιμα μέταλλα λειτουργούσαν και ως νομίσματα.

Ο Ηρόδοτος προσθέτει, ότι κανείς δεν είχε αποκτήσει τέτοιο πλούτο, εκτός από τον Αιγινήτη Σώστρατο γιο του Λαοδάμαντα. Ένα εύρημα στη Γκραβίσκη της Ετρουρίας, αφιερωμένο στον Απόλλωνα από τον Αιγινήτη Σώστρατο, επιβεβαιώνει έμμεσα την ιστορικότητα της πλεύσης του Κωλαίου. Αρχαιολογικά στοιχεία που διαπιστώθηκαν στο Ηράιο της Σάμου, όπως χτένες από ελεφαντόδοντο, ήταν ανάλογα ευρημάτων της Ταρτησσού. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούνται από το 710 - 640 π.Χ. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, το ταξίδι του Κωλαίου πραγματοποιήθηκε λίγο πριν την ίδρυση της Κυρήνης που συνέβη περί το 632 π.Χ.^[10]. Φυσικά, αν λάβουμε υπόψη την αναφορά για την καταιγίδα που έφερε τον Κωλαίο αντί για τα παράλια της Αιγύπτου στην Ταρτησσό, πρέπει να αναφέρουμε, ότι συχνά στη μυθολογία συναντάμε το μοτίβο αυτό για τους θαλασσοπόρους που η πορεία τους απέκλινε από τον επιλεγμένο στόχο. Για παράδειγμα η Θύελλα παρέσυρε τα καράβια του Οδυσσέα από τα Κήθυρα στη γη των Λωτοφάγων^[11] και επίσης Θύελλα καταπόνησε το Μενέλαο σε μακρινές χώρες^[12], για να φτάσει τελικά μετά από πολύχρονη περιπλάνηση στη Σπάρτη. Η λέξη «καταιγίδα» ήταν διαρκώς παρούσα στο μυαλό και τη σκέψη των ανήσυχων Ελλήνων και ήταν απλά η αφορμή για να ανακαλύψουν νέους και πλούσιους τόπους για την ίδρυση αποικιών. Οι Σάμιοι διατήρησαν την επαφή με τους Φοίνικες για πολλά χρόνια και είναι πολύ πιθανό, ότι στην πραγματικότητα ο Κωλαίος να ακολουθήσει τη διαδρομή που του είχε ήδη γνωστοποιηθεί από τους Φοίνικες^[13]. Το ταξίδι του Κωλαίου παρέμεινε ένα και μοναδικό επεισόδιο στην ιστορία της Σάμου. Δεν γνωρίζουμε κανένα άλλο ανάλογο ταξίδι που να επετεύχθη από τη Σάμο στην Ισπανία κατά την αρχαϊκή εποχή. Οι Σάμιοι έστρεψαν το ενδιαφέρον τους εκείνη την εποχή προς άλλες κατευθύνσεις. Από τους Έλληνες μόνο οι Φωκαείς ανέπτυξαν στενότερες επαφές με την Ισπανία. Η Φώκαια ήταν η πιο βόρεια πόλη της Ιωνίας στα σύνορα με την Αιολία. Το έδαφός της ήταν πολύ περιορισμένο. Η στενότητα του χώρου ανάγκασε τους κατοίκους της να στραφούν στην αλιεία και το εμπόριο, χωρίς να περιφρονούν και την πειρατία^[14]. Ο Ηρόδοτος αναφέρει, ότι οι Φωκαείς ήταν οι πρώτοι από τους Έλληνες που εκτέλεσαν υπερπόντιες διαδρομές. Αυτό δεν είναι απόλυτα παραδεκτό, αλλά μάλλον αντανακλά την εμπειρία των Φωκαέων στα μακρινά ταξίδια^[15].

Για τον Ησίοδο[16] το δυτικό άκρο της γης ήταν η χώρα των Τυρρηνών, δηλαδή των Ετρούσκων, τους οποίους εξουσίαζαν ο Άγριος και ο Λατίνος. Γράφει ο Ησίοδος : «Η Κίρκη, η θυγατέρα του Ήλιου του γιου του Υπερίωνα, γέννησε από έρωτα στον γενναιόψυχο Οδυσσέα, τον Άγριο και τον Λατίνο, τον άψογο και τον κρατερό. Αυτοί πολύ μακριά μέσα στο μυχό των Ιερών νήσων βασίλευαν σ' όλους τους δοξασμένους Τυρρηνούς.» Από τη μια μεριά οι ονομασίες αυτές υποδηλώνουν τη γνωριμία του ποιητή με κάποιες περιοχές της δύσης, αλλά από την άλλη η γη τους στην πραγματικότητα δεν ήταν χερσόνησος, αλλά «ιερές νήσοι». Κι αυτό παρά το μεγάλο χρονικό διάστημα που ήδη έλαβε χώρα ο ενεργός αποικισμός της δύσης, στον οποίο ενεργό μέρος πήραν οι Ευβοείς, από τους οποίους ο Ησίοδος θα μπορούσε εύκολα να μάθει για αυτή την περιοχή του τότε γνωστού κόσμου.

Στον Πλίνιο[17] η ονομασία «Βαλεαρίδες νήσοι*» – Γυμνησίες – δίδεται με τη μορφή Gymnasiae. Η εμφάνιση της ρίζας «a» δείχνει την πρωταρχική προέλευση της δωρικής ονομασίας των νησιών. Ο Πλίνιος γράφει, ότι έτσι ονόμαζαν τα νησιά οι Έλληνες. Έτσι, είναι πιθανό, ότι αυτή η αναφορά ελήφθη από κάποια γλωσσική πηγή δωρικής προέλευσης. Δεν αποκλείεται να είναι μια παραδρομή του ίδιου του Πλίνιου ή αυτού που τον αντέγραψε. Πάντως ο Στράβωνας αναφέρει[18] : «Ιστοροῦσι δὲ καὶ ταῦτα περὶ τῶν Ῥοδίων, ὅτι οὐ μόνον ἀφ' οὗ χρόνου συνώικισαν τὴν νῦν πόλιν εὐτύχουν κατὰ θάλατταν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Ὀλυμπικῆς θέσεως συχνοῖς ἔτεσιν ἔπλεον πόρρω τῆς οἰκείας ἐπὶ σωτηρίαι τῶν ἀνθρώπων· ἀφ' οὗ καὶ μέχρι Ἰβηρίας ἔπλευσαν, κάκεῖ μὲν τὴν Ῥόδην ἔκτισαν ἦν ὕστερον Μασσαλιῶται κατέσχον, ἐν δὲ τοῖς Ὀπικοῖς τὴν Παρθενόπην, ἐν δὲ Δαυνίοις μετὰ Κώϊων Ἐλπίας. τινὲς δὲ μετὰ τὴν ἐκ Τροίας ἄφοδον τὰς Γυμνησίας νήσους ὑπ' αὐτῶν κτισθῆναι λέγουσιν, ὧν τὴν μείζω φησὶ Τιμαῖος μεγίστην εἶναι μετὰ τὰς ἐπτὰ, Σαρδῶ Σικελίαν Κύπρον Κρήτην Εὐβοίαν Κύρνον Λέσβον, οὐ τάληθῆ λέγων· πολὺ γὰρ ἄλλαι μείζους. τινὲς δὲ τῶν Ῥοδίων καὶ περὶ Σύβαριν ὠίκησαν κατὰ τὴν Χωνίαν...»

*Οι Βαλεαρίδες αποτελούνταν από δύο ομάδες νησιών : Τις Γυμνησίες – Κρομμιούσσα και Μελούσσα, σήμερα Μαγιόρκα και Μινόρκα – και τις Πυτιούσσεσ – Ιχνούσσα και Οφιούσσα, σήμερα Ἰμπιζα και Φορμεντέρα. Ο Ισίδωρος ονομάζει τις Γυμνησίες και Αφροδισίες. Ο δωρικός τύπος «Γυμνασίδες» είναι πολύ ενδιαφέρων, ενώ οι ονομασίες δωρικού τύπου σε περιοχές που τις αποίκισαν οι Ἴωνες είναι πολύ σπάνια.

Μοναδική ιστορική προσωπικότητα στον κατάλογο των βασιλέων της Ταρτησσοῦ ήταν ο βασιλιάς Αργανθώνιος. Οι Ταρτήσσιοι ήταν γείτονες με τους Κέλτες. Στα κελτικά ο άργυρος ονομαζόταν “argant”. Πιθανότατα «Αργανθώνιος» σήμαινε άνθρωπος από ασήμι. Ο Αργανθώνιος βασίλευσε 80 χρόνια, από το 630 ως το 550 π.Χ. Αυτὸν τον αιωνόβιο βασιλιά της Ταρτησσοῦ, που έζησε όπως λέγεται 120 χρόνια, υπονοούν και οι στίχοι του Ανακρέοντα (559 – 478 π.Χ.) λυρικού ποιητή από την Τέω της Ιωνίας, που έγραψε : «Εγώ δ' οὐτ' αν Αμαλθείης βουλοίμην κέρας

ούτ' έτεα πενήκοντά τε και εκατόν Ταρτησσού βασιλεύσαι...» που σημαίνει ότι «Εγώ ούτε της Αμάλθειας ήθελα το κέρασ, ούτε να βασιλεύσω εκατόν πενήντα χρόνια στην Ταρτησσό...» Με την άφιξη των Φωκαέων στην Ταρτησσό, ο βασιλιάς της Αργανθώνιος τους δέχθηκε φιλικά και τους κάλεσε να εγκατασταθούν εκεί. Γνωρίζοντας για την απειλή που δέχθηκαν απ' τους Μήδους*, τους προσέφερε απλόχερα χρήματα για να χτίσουν την πόλη τους. Στην αφήγηση του Ηροδότου υπάρχει αναμφίβολα μια υπερβολή. Οι Έλληνες πολύ πριν απ' τους Φωκαείς γνώριζαν την Τυρρηνία, δηλαδή την Ετρουρία. Όσον αφορά την Ταρτησσό, οι Σάμιοι ξεπέρασαν τους Φωκαείς. Η αντίφαση ανάμεσα στις δύο αφηγήσεις του Ηροδότου εξηγεί τη χρήση τους από διάφορες πηγές. Για τον Κωλαίο, ο μεγάλος μας ιστορικός θα μπορούσε να μάθει στη Σάμο, όπου έζησε για κάποιο χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Οβιδίου. Πηγή γνώσης σχετικά με την αποστολή των Φωκαέων θα μπορούσε να είναι ο Εκαταίος. Τα αποσπάσματα του Εκαταίου[19] διαχωρίζουν την Ιβηρία από την Ταρτησσό. Όπως φαίνεται και για τη χρονολόγηση της αποστολής των Φωκαέων ορόσημο αποτελούν και οι αναφορές του Ηρόδοτου για την ενίσχυση του βασιλιά των Μήδων. Στη βιβλιογραφία συχνά αναμειγνύονται οι Μήδοι και οι Πέρσες. Ωστόσο, από τα διασωζόμενα αποσπάσματα του Εκαταίου είναι ορατή η διαφορά μεταξύ τους[20]. Και ο Ηρόδοτος συχνά μιλά χωριστά για τους Μήδους και τους Πέρσες. Στην περίπτωση που προαναφέραμε, είναι σαφές ότι εδώ πρόκειται για το βασιλιά των Μήδων κι όχι των Περσών. Η ισχύς των Μήδων πέφτει στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Λίγο αργότερα οι Μήδοι απελευθερώθηκαν από την κυριαρχία των Σκύθων και πήραν ενεργό μέρος στην καταστροφή της Ασυρίας. Στη συνέχεια οι Μήδοι κατέκτησαν πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένου και του βασιλείου του Ουραρτού της Μεγάλης Αρμενίας, ενώ εισέβαλαν στην Κιλικία και τη Φρυγία ερχόμενοι σε αντιπαράθεση με το λυδικό κράτος.

* Οι Μήδοι και οι Πέρσες ήταν ινδοευρωπαϊκά φύλα εγκατεστημένα στη σημερινή περιοχή του Ιράν. Οι Μήδοι κατοικούσαν στο βόρειο Ιράν και οι Πέρσες στο νότιο. Οι Μήδοι υποτάχθηκαν αρχικά στους Ασσυρίους, αλλά τον 7ο αι. π.Χ. απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Ίδρυσαν κράτος με πρωτεύουσα τα Εκβάτανα και υπέταξαν τους Πέρσες. Με ηγέτη το βασιλιά Κυαξάρη συμμάχησαν με τους Χαλδαίους και κατέλυσαν το Ασσυριακό κράτος στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Ο Κύρος, ηγεμόνας των Περσών κήρυξε επανάσταση στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και νίκησε τους Μήδους. Αργότερα κυριεύσε το μικρασιατικό κράτος της Λυδίας και τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, μεταξύ αυτών και τη Φώκαια.

Οι ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, ευρισκόμενες υπό την εξουσία των Λυδών, δεν δυσανασχετούσαν πολύ για αυτή την απειλή. Ιδιαίτερα οι Φωκαείς φαίνεται γενικά ότι είχαν πολύ καλή σχέση με το βασιλιά. Η ειρήνη το 585 π.Χ. απέτρεψε την απειλή της Μηδικής εισβολής, γεγονός που χρονολογεί την αποστολή των Φωκαέων μεταξύ 614 και 585 π.Χ. Ο Ιουστίνος[21] γράφει, ότι οι Φωκαείς κατάφεραν να φτάσουν στις πιο απομακρυσμένες ακτές του ωκεανού και μετά

έφτασαν στο Γαλλικό κόλπο στις όχθες του Ροδανού και μετά από αυτόν έπλευσαν σε γοητευτικούς τόπους ιδρύοντας τη Μασσαλία. Υπάρχει κάθε λόγος να πιστεύουμε, ότι πρόκειται γι αυτή την αποστολή των Φωκαέων που μας αναφέρει ο Ηρόδοτος. Η Μασσαλία ιδρύθηκε γύρω στο 600 π.Χ. ή λίγο αργότερα. Κατά συνέπεια το πρώτο ταξίδι των Φωκαέων στην Ταρτησσό πρέπει να αποδοθεί στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. Η απόδειξη της αυθεντικότητας της ιστορίας του Ηροδότου είναι η ανακάλυψη από τους αρχαιολόγους του τείχους της αρχαίας πόλης της Φώκαιας, που χρονολογείται κοντά σ' αυτή την περίοδο, δηλαδή τέλη του 7^{ου} αι. με αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ.

Μιλώντας για την πλεύση των Φωκαέων, ο Ηρόδοτος αμέσως μετά την Τυρρηνία ονομάζει την Ιβηρία και την Ταρτησσό, παραλείποντας τη χώρα των Λυγίων ή Λιγήρων, για τους οποίους αργότερα μιλάει, ότι αυτοί ζούσαν βόρεια της Μασσαλίας[22]. Οι περιγραφές του Ηροδότου για τη μακρινή δύση, δείχνουν ότι ο ιστορικός γνωρίζει την Ταρτησσό και την περιοχή κοντά σ' αυτήν, αλλά του είναι σχεδόν άγνωστα τα ισπανικά παράλια βόρεια των συνόρων της Ταρτησσού. Ο Εκαταίος ονομάζει την Κρομμιούσσα νησί της Ιβηρίας και τη Μελούσσα νησί κοντά στη χώρα των Ιβήρων[23]. Αυτά τα νησιά σήμερα θεωρούνται η Μαγιόρκα και η Μινόρκα. Η Σικάνη, την οποία ο Εκαταίος ονομάζει πόλη της Ιβηρίας[24], δεν ήταν μακριά από το Ημεροσκοπείον*[25], δηλαδή την περιοχή του ακρωτηρίου του Ναο, το οποίο πρώτα έπρεπε να προσεγγίσουν οι ναυτικοί που απέπλεαν από τις Βαλεαρίδες νήσους.

*Το Ημεροσκοπείον σύμφωνα με το Στράβωνα ιδρύθηκε σε μια ακτή, στο εσωτερικό της οποίας υπήρχαν λόφοι με απομεινάρια προϊστορικών ιβηρικών οικισμών. Κοντά υπήρχε και ένας σταθμός - παρατηρητήριο, που προειδοποιούσε τα γειτονικά χωριά για τη μετανάστευση των ψαριών. Εκεί υπήρχε κι ένας ναός αφιερωμένος στην Άρτεμη - Diana για τους Ρωμαίους. Στην ίδια θέση, που στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. ιδρύθηκε το Ημεροσκοπείο, οι Ρωμαίοι τον 1^ο αι. μ.Χ. ίδρυσαν την αποικία *Danium* προς τιμήν της θεάς. Κοντά στο Ημεροσκοπείον και στην παραλία βρισκόταν ένας αρχαίος οικισμός, ίσως ελληνικός, με αρχαίο ναό. Εκεί, όπως και στις Βαλεαρίδες, ζούσαν οι «Γυμνήτες», οι οποίοι, σύμφωνα με το μύθο, το καλοκαίρι περπατούσαν γυμνοί. Ζούσαν νότια του ακρωτηρίου Ναο, λέξη που προερχόταν πιθανόν από την ελληνική λέξη «ναός», υποδηλώνοντας ότι εκεί οι Φωκαείς είχαν χτίσει ένα ναό και ονόμασαν το ακρωτήριο, «ακρωτήριο του ναού».

Το εμπόριο των Φωκαέων με την Ταρτησσό, ίσως πραγματοποιούνταν μέσω της Μαινάκης. Οι ίδιοι οι Έλληνες διείσδυσαν και στις ευρύτερες περιοχές της Ταρτησσού. Κοντά στο λόφο *Carambolo*, όπου βρισκόταν ένας συνοικισμός της Ταρτησσού, βρέθηκε ένα μικρό νόμισμα της Φώκαιας χρονολογούμενο στο πρώτο ήμισυ του 6^{ου} αι. π.Χ. Η ασήμαντη αξία του νομίσματος δείχνει, ότι δεν ήταν μια μονάδα εμπορικής συναλλαγής, αλλά ίσως ένα φυλαχτό που δώρισαν στην Ταρτησσό οι Φωκαείς εταίροι της. Τέτοιας ασήμαντης αξίας ήταν και ένα χάλκινο

δαχτυλίδι που βρέθηκε αρκετά χρόνια πριν κοντά στις εκβολές του ποταμού Βαίτη - σήμερα Γουαδαλκιβίρ - με αρχαία ελληνική αιολική επιγραφή και χαρακτηριστικές φωκαϊκές λέξεις[26]. Αυτό το εύρημα, επίσης δεν θα μπορούσε να ήταν αντικείμενο διαπραγματεύσεως. Και τα δύο ευρήματα δείχνουν ότι οι Φωκαείς διατήρησαν κατά πάσα πιθανότητα όχι μόνο εμπορικές σχέσεις με την Ταρτησιίδα. Ίσως, ένα σημάδι για το εμπόριο και πιο ποικιλόμορφοι δεσμοί με τους Ταρτησιούς ήταν και το λιμάνι του Μενεσθέα - σήμερα Puerto Santa Maria - καθώς και το μαντείο προς τιμήν αυτού του Αθηναίου ήρωα. Σε αυτά αναφέρεται ο Στράβωνας[27], ο Πτολεμαίος[28] και ο Φιλόστρατος[29], με τον τελευταίο να ισχυρίζεται, ότι οι κάτοικοι των Γαδειρών προσέφεραν θυσία σ' αυτό τον ήρωα. Ο χρόνος και ο τόπος μετάδοσης αυτής της λατρείας στην Ιβηρική χερσόνησο είναι αμφιλεγόμενη. Υποθέτουν, ότι την έφεραν οι Αθηναίοι, που συμμετείχαν στην πορεία των Φωκαέων στη δύση[30], καθώς και ότι το μαντείο του Μενεσθέα προέρχεται από τον 4^ο αι. π.Χ. ή μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

Από τα λόγια του Εφόρου*, οι Ίβηρες που κατοικούσαν στο δυτικό τμήμα της περιοχής, συνιστούσαν μια πόλη[31]. Η λέξη «πόλις», όπως είναι γνωστό, δεν αντιπροσώπευε μόνο μια πόλη, αλλά και ένα κράτος και ακόμη τη χώρα ή την περιοχή. Αυτό στην εποχή του, τόνισε ιδιαίτερα ο Στράβωνας[32], παραπέμποντας στον Όμηρο, το Στησίχορο και τον Ευρυπίδη. Ως εκ τούτου μπορούμε να υποθέσουμε, ότι και στον Έφορο σ' αυτή την περίπτωση, ο όρος αναφέρεται στο κράτος. Όντας το ίδιο από την αιολική Κύμη, που βρισκόταν κοντά στη Φώκεια και στην αρχαιότητα συνδέονταν μ' αυτή την πόλη[33]. Ένας ιστορικός θα μπορούσε κάλλιστα να συλλέξει τις πληροφορίες του από τους Φωκαείς, οι οποίοι καθιέρωσαν απευθείας σχέσεις με την Ταρτησσό. Έτσι, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να πούμε, ότι για τους Έλληνες της Μικράς Ασίας στην Ισπανία υπήρχε ένα ενιαίο κράτος, το οποίο την εποχή εκείνη θα μπορούσε να είναι μόνο η Ταρτησσός.

*Ο Έφορος ήταν ιστορικός του 4^{ου} αι. π.Χ. από την Κύμη της Αιολίδας. Μαθήτευσε στη ρητορική σχολή του Ισοκράτη στη Χίο. Το ιστορικό του σύγγραμμα «Ιστορίαι» σε 30 τόμους παρουσιάζει την ιστορία των Ελλήνων από την Κάθοδο των Δωριέων μέχρι την εποχή που ανήλθε στο θρόνο ο βασιλιάς Φίλιππος Β' της Μακεδονίας. Εμπεριέχει εκτενείς περιγραφές τόπων και ήταν σημαντική πηγή για τους γεωγράφους. Ήταν ο σημαντικότερος μετά τον Ηρόδοτο ιστορικός της Μικράς Ασίας. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (3^{ος} αι. μ.Χ.) στην «Ιστορία» του, βασίζει πολλά γεγονότα που αναφέρει στο βιβλίο του, στον Έφορο.

3. Περί Εμπορείου

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο[34], ο Άρπαγος, γόνος Μήδων, διορισμένος από τον Κύρο στη θέση του στρατιωτικού διοικητή, ήρθε στην Ιωνία και άρχισε να στήνει ανάχωμα γύρω από τα τείχη πολιορκώντας την πόλη της Φώκειας. Οι κάτοικοι

της ήταν οι πρώτοι, σύμφωνα πάλι με τον Ηρόδοτο, που πραγματοποίησαν υπερπόντια ταξίδια. Και συνεχίζει ο Ηρόδοτος : Στην Ταρτησό οι Φωκαείς συνήψαν φιλία με το βασιλιά Αργανθώνιο. Αυτός στάθηκε στο πλευρό τους, προτείνοντάς τους να εγκαταλείψουν την Ιωνία και να εγκατασταθούν στη χώρα του. Κι όταν στη συνέχεια οι Φωκαείς δεν συμφώνησαν, ο βασιλιάς ακούγοντας για την ενίσχυση του βασιλιά των Μήδων, τους έδωσε χρήματα να αναγείρουν τείχη στην πόλη τους. Ο Άρπαγος όταν έφερε το στρατό του κι άρχισε την πολιορκία της Φώκαιας, έστειλε μήνυμα στους κατοίκους, ότι θα είναι ικανοποιημένος αν οι Φωκαείς γκρεμίσουν ένα μέρος των τειχών και αφιερώσουν σε ένδειξη υπακοής στο βασιλιά μια οικία της πόλης. Οι Φωκαείς που μισούσαν τη δουλειά, ανήγγειλαν ότι ζητούν μια μέρα για να συσκεφθούν και μετά θα απαντήσουν, ενώ παράλληλα ζήτησαν από τον Άρπαγο να απομακρύνει το στράτευμά του από τα τείχη κατά τη σύσκεψη. Ο Άρπαγος τους είπε ότι κατανοεί το σχέδιό τους, αλλά παρ' όλ' αυτά τους δίνει χρόνο να το σκεφθούν. Ωστόσο, όταν ο Άρπαγος αποσύρθηκε από την πόλη, οι Φωκαείς κατέβασαν τις πενηκοντόρους στη θάλασσα, φόρτωσαν τα υπάρχοντά τους μαζί με τα γυναικόπαιδα καθώς και τις εικόνες των θεών μαζί με τα αναθηματικά δώρα των ναών, εκτός από τα μαρμάρια και τα μπρούντζινα αγάλματα και τις τοιχογραφίες. Στη συνέχεια ρίχνοντας στη θάλασσα κάθε άλλο περιουσιακό στοιχείο τους, μπήκαν στα πλοία και απέπλευσαν προς τη Χίο. Η Φώκαια, βέβαια, με όσους απέμειναν κυριεύθηκε. Στη Χίο οι Φωκαείς ζήτησαν να αγοράσουν τις Οινούσες για να εγκατασταθούν. Οι Χιώτες όμως αρνήθηκαν για εμπορικούς λόγους, κυρίως ανταγωνιστικούς, με αποτέλεσμα οι Φωκαείς να αναχωρήσουν με τα πλοία τους για τη δύση. Ο πρώτος σταθμός τους ήταν η Κύρνος (Κορσική). Από εκεί οι Φωκαείς συνέχισαν το ταξίδι τους προς τις ακτές της νότιας Γαλλίας και της βορειοανατολικής Ισπανίας σε περιοχές που όπως φάνηκε στη συνέχεια ήταν γνώριμες προς αυτούς.

Η πιο σημαντική αποικία των Φωκαέων στη βορειοανατολική Ισπανία ήταν το Εμπορείον. Το Εμπορείον ήταν ο πιο σημαντικός σταθμός της διαδρομής ανάμεσα στην Ταρτησό και τη Μασσαλία. Ο Στράβων γράφει : «Και σύμπασα δ' από στηλών σπανίζεται... συνέβη» Οι Εμπορείτες αρχικά αποίκισαν τα διπλανά νησιά, μετά την ονομαζόμενη αρχαία πόλη (Παλαιάπολις) και μετά αποίκισαν την ηπειρωτική πόλη. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία ο νησιωτικός οικισμός ονομάζεται Παλαιάπολις - ακολουθώντας το Στράβωνα - και ο ηπειρωτικός Νεάπολις. Μετακίνηση πληθυσμού από τα νησιά στην ηπειρωτική πόλη δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Είναι γνωστό, ότι οι Ευβοείς αρχικά ίδρυσαν τις Πιθηκούσες και αργότερα ίδρυσαν στα ηπειρωτικά την Κύμη. Επίσης, οι Μιλήσιοι αρχικά αποίκισαν το νησί Μπερεζάν και αργότερα ίδρυσαν την Ολβία στα ηπειρωτικά. Ωστόσο, οι Πιθηκούσες και η Κύμη, το Μπερεζάν και η Ολβία συνέχισαν να υπάρχουν ως ξεχωριστοί οικισμοί, ενώ η Παλαιόπολις και η Νεάπολις αποτέλεσαν ενιαία πόλη.

Οι Λατίνοι συγγραφείς Τίτος Λίβιος[35] και Πλίνιος[36], θεωρούν ότι την ίδρυση του Εμπορείου - σήμερα Amburias - δημιούργησαν οι Φωκαείς, ενώ οι Έλληνες Ψευδοσκύλαξ[37], Ψευδοσκύμνος[38], Στράβωνας[39] και Στέφανος Βυζάντιος[40] την αποδίδουν στους Μασσαλιώτες. Αρχαιολογικές έρευνες έδειξαν ότι τον 6^ο αι. π.Χ. η Μασσαλία και το Εμπορείον είχαν διαφορετική εξωτερική πολιτική σε σχέση με τους Ετρούσκους[41]. Στη νότια Γαλλία παρατηρήθηκαν ίχνη ανταγωνισμού ανάμεσα στις 2 αυτές πόλεις. Σήμερα μπορεί να θεωρηθεί οριστικά, ότι η Νεάπολις των Εμπορειτών ιδρύθηκε περί το 575 π.Χ. Γι αυτό συνεπάγεται η υπόθεση, ότι η Παλαιάπολις εμφανίστηκε λίγο μετά το 600 π.Χ. Ίσως, η Νεάπολις αποτελούσε μονάχα αγκυροβόλιο για τα νότια ισπανικά παράλια. Το Εμπορείον αναδείχθηκε σε σημαντικό εμπορικό κέντρο, ενώ στα πρώτα χρόνια ίσως ήταν συνδεδεμένο με τις δραστηριότητες των Ετρούσκων, των Καρχηδονίων καθώς και την αποίκηση των Πιτυουσσών. Αυτό το γεγονός δεν εξαιρεί και την επικοινωνία με τους ντόπιους Ινδικήτες. Η πρώτη ονομασία της πόλης ήταν Πυρήνη[42]. Ο Αβιηνός[43] αναφέρει για τον πλούτο αυτής της πόλης. Το Εμπορείον ήταν εμπορικό λιμάνι για τους Εμπορείτες, τους Εγεσταίους και τους Ακραγαντίνους[44]. Αλλά ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ., όταν η αποικία ιδρύθηκε, αυτή η ονομασία μεταδόθηκε σε ολόκληρη την πόλη, όπως μαρτυρεί επιστολή του τελευταίου τρίτου του 6^{ου} αι. π.Χ., στην οποία η πόλη αποκαλείται «Εμπορείον». Για ένα ελληνικό «αυτί», αυτή η ονομασία ηχούσε παράξενα. Πολύ ορθά ο Ψευδοσκύλαξ, ο Ψευδοσκύμνος, ο Πολύβιος[45] και ο Αππιανός[46] δίνουν στον αναγνώστη να καταλάβει ότι η ονομασία στην κυριολεξία απηχεί την εμπορική κίνηση της πόλης. Στην ακτή όπου ιδρύθηκε το Εμπορείον, ήταν εγκατεστημένη η φυλή των Ινδικητών. Αρχαίοι συγγραφείς, όπως ο Αβιηνός, αναφέρουν ότι αυτή η φυλή ήταν άγρια. Ο Λίβιος[47] αποκαλεί τη φυλή αυτή άγρια, πολεμική και άπειρη σε θαλάσσιες ασχολίες. Οι αρχαιολογικές έρευνες συμπληρώνουν και κατά κάποιο τρόπο «διορθώνουν» αυτές τις γνώμες. Ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν σε κάποιους τοπικούς οικισμούς τοποθετούμενοι σε ψηλούς λόφους ή σε καλά προστατευμένα ακρωτήρια περιβαλλόμενα από ισχυρά τείχη με πύργους. Στο εσωτερικό κάθε οικισμού υπήρχε κοινωνική ιεραρχία. Οι κάτοικοι ασχολούνταν όχι μόνο με το κυνήγι, όπως αναφέρει ο Αβιηνός, αλλά και με τη γεωργία, το ψάρεμα και επίσης με το εμπόριο σε περιορισμένη κλίμακα με τους Φοίνικες, που είχαν τις βάσεις τους στο νότο. Η περιοχή των Ινδικητών, σύμφωνα με το Στράβωνα[48], ήταν εύπορη και μπορούσε να παράγει ψωμί και κρασί. Η βορειοανατολική Ισπανία ήταν πλούσια σε ασήμι και σίδηρο. Σχετικά κοντά ρέει ο μεγαλύτερος ποταμός της Πυρηναικής χερσονήσου Ίβηρας - Ebro - που σε μια όμορφη φυσική διαδρομή διεισδύει στο εσωτερικό της χώρας. Το Εμπορείον εμφανίστηκε λίγο βορειότερα από τις όχθες του Ίβηρα, σημείο το οποίο χαρακτήριζε τις αποικίες των Φωκαέων. Έτσι, η Μασσαλία στη νότια Γαλλία, επίσης ιδρύθηκε σε μικρή απόσταση από τις όχθες του Ροδανού.

Στη βόρεια παραλία αυτού του κόλπου στη βορειοανατολική Ισπανία, οι Έλληνες ίδρυσαν τη Ρόδη. Όπως ήδη προαναφέραμε, υπάρχουν διάφορες εκδοχές για την

προέλευσή της. Η ροδιακή, ξεχωριστή ανάμεσα στους αρχαίους συγγραφείς, ίσως αντιστοιχεί στην πραγματικότητα. Απομένει η γνώμη κάποιων, ότι οι ιδρυτές της ήταν οι Εμπορείτες. Αυτό οδηγεί άμεσα στη φωκαϊκή προέλευση. Οι ανασκαφές δεν αποσαφήνισαν εξ' ολοκλήρου αυτό το ερώτημα, τη στιγμή που δεν αποκαλύφθηκαν ακόμη από την αρχαιολογική σκαπάνη τα βαθύτερα στρώματα της πόλης. Εκτός από το Εμπορείον και τη Ρόδη στις βορειοανατολικές ακτές της χερσονήσου των Πυρηναίων, υπήρχε σειρά πόλεων που αναφέρονται στα ποιήματα του Αβιηνού[49], οι οποίες έφεραν ελληνικές ή ελληνόφωνες ονομασίες όπως : Υλάκτη, Ίστρα, Τυρίχαι, Σάρνα, Λεβεδοντία*, Σάλαυρις, Καλλίπολις κλπ. Εκτός αυτών ο Αβιηνός[50] και ο Εκαταίος[51] αναφέρουν τη Χερσόνησο και την Υάψη νοτιότερα των εκβολών του Ίβηρα. Η εμπορική δραστηριότητα του Εμπορείου και της Ρόδης ήταν πολύ σημαντική. Στο Εμπορείον έφταναν μεγάλες ποσότητες κεραμικών που προέρχονταν από διαφορετικά κέντρα του ελληνικού κόσμου. Την πρώτη περίοδο, φυσικά, υπερείχαν τα είδη από τη Μικρά Ασία, αλλά παράλληλα με αυτά εμφανίστηκαν τα κορινθιακά, τα κυπριακά και τα ναυκράτεια σκεύη[52]. Γύρω στο 525 π.Χ. έγινε αισθητή και η παρουσία της αττικής κεραμικής. Ενεργή δράση στο εμπόριο εκδήλωνε το Εμπορείον, όπως ήδη αναφέραμε, με τους Ετρούσκους και τους Φοίνικες, ιδιαίτερα με κοινή βάση τις Πυτιούσσες. Το εμπόριο διεξαγόταν μέσω της Πυρήνης. Στη σφαίρα επιρροής του σε πρώτη προτεραιότητα ήταν η νοτιοδυτική Γαλλία. Οι Εμπορείτες και οι κάτοικοι της Ρόδης στήριζαν ενεργά τις επαφές τους με τους γειτονικούς αυτόχθονες πληθυσμούς. Όπως προαναφέραμε, στο νησί της Παλαιάπολης την εποχή της άφιξης των Ελλήνων ζούσαν οι Ινδικήτες. Από ευρήματα της ντόπιας κεραμικής, ιθαγενείς κατοικούσαν και στην περιοχή της Ρόδης και ίσως στη θέση της μελλοντικής πόλης. Ευρήματα ντόπιας κεραμικής υπήρχαν και στη Νεάπολη. Τοπικά βάζα βρέθηκαν και στη νεκρόπολη του Εμπορείου της πρώτης περιόδου ίδρυσης της πόλης. Σε μια από τις πρώτες νεκροπόλεις μαζί με τους ελληνικούς τάφους με χώρους απόθεσης των πτωμάτων συναντούμε και τάφους ιθαγενών της ίδιας περιόδου με χώρους αποτέφρωσης των νεκρών σωμάτων, στους οποίους η τέφρα συγκεντρωνόταν σε δοχεία που χαρακτηρίζαν όλες τις νεκροπόλεις της περιοχής αυτής της περιόδου. Χαρακτηριστικό είναι, ότι τάφοι Ινδικητών εμφανίζονται ανάμεσα σε ελληνικούς τάφους με σχετικά φτωχό υπόβαθρο και όχι σε πλούσιες νεκροπόλεις. Όπως φαίνεται, οι Ινδικήτες ζούσαν στην πόλη των Φωκαέων μαζί με τους φτωχούς Έλληνες και κηδεύονταν στον ίδιο χώρο μαζί με αυτούς.

*Η πόλη Λεβεδοντία - σήμερα Port de l'Amrolla - ήταν αποικία της Λεβέδου, πόλης της Μικράς Ασίας που βρισκόταν δυτικά της Εφέσου και πολύ κοντά στην Κολοφώννα. Βρισκόταν κοντά στις εκβολές του ποταμού Ίβηρα.

Η σφαίρα του εμπορίου των Φωκαέων, φυσικά, δεν περιοριζόταν στα περίχωρα. Σημαντικό εμπορικό κέντρο συναλλαγής για τους Έλληνες ήταν ο οικισμός της Υλλαστρέτης, τοποθετούμενος 14 χλμ. από το Εμπορείον. Οι κάτοικοί της

καθιέρωσαν επαφές με το εξωτερικό, ήδη από τον 7^ο αι. και τον 6^ο αι. π.Χ., ενώ οι εταίροι της αυτό το χρονικό διάστημα ήταν οι Καρθαγένοι των Πυτιουσών. Το 575 π.Χ. στην Υλλαστρέτη συναντάμε ελληνικές και ετρουσκικές εισαγωγές, που πραγματοποιήθηκαν μέσω του Εμπορείου. Αυτές οι εισαγωγές αυξήθηκαν απότομα στο τρίτο τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ.[53]. Η ελληνική κεραμική που έφθανε εκεί μέσω του Εμπορείου και ίσως και μέσω της Ρόδης, συναντάται και σε πολλά άλλα σημεία της βορειοανατολικής Ισπανίας. Οι Εμπορείτες πουλούσαν στους ντόπιους συμβαλλόμενους τους κεραμικά. Γι αυτό η υπερπόντια κεραμική – μικρασιατική, αττική, ετρουσκική – ήταν προφανώς αντικείμενο πολυτέλειας, την ίδια στιγμή που ουσιαστικά η κεραμική του Εμπορείου υπηρετούσε καθημερινές ανάγκες και οι αμφορείς ήταν για συσκευασία. Μολονότι δεν υπάρχουν άμεσες μαρτυρίες για εμπόριο κρασιού και λαδιού εκ μέρους των Εμπορειτών με τη Μασσαλία, αυτά τα εμπορεύματα τα πουλούσαν σε γείτονές τους. Οι Ινδικήτες παρέδιδαν στο Εμπορείον τους καρπούς της γης τους[54], δηλαδή όπως φαίνεται είδη διατροφής και πριν απ' όλα σιτάρι. Σ' αυτά πρέπει να προσθέσουμε και τα μέταλλα, τα οποία όπως αναφέραμε παραπάνω, αυτή η περιοχή είχε σε αφθονία. Από τις πιο απομακρυσμένες περιοχές οι Εμπορείτες μπορούσαν να πάρουν ένα είδος λιναριού χρήσιμο για την παραγωγή καραβόσχοινων[55], ενώ τα πεύκα της οροσειράς των Πυρηναίων προσέφεραν ξυλεία για τα καράβια[56]. Προφανώς, μέρος των πρώτων υλών που αγόραζαν οι Εμπορείτες, κυρίως μέταλλα, τα επανεξήγαγαν. Στη Νεάπολη βρέθηκαν γούνες σιδηρουργών και εργαλεία κεραμικής του 2^{ου} μισού του 6^{ου} αι. π.Χ. που μιλούν για την ύπαρξη εργαστηρίων επεξεργασίας μετάλλων[57]. Επίσης, βρέθηκαν υπολείμματα οπλοουργείου με πυρήνες, αιχμές βελών και τμήματα καταπελτών, τα οποία μαρτυρούν για την ύπαρξη εργαστηρίων κατασκευής οπλισμού[58]. Μπορούμε να υποθέσουμε και για την ανάπτυξη της ναυπηγικής. Το Εμπορείον ήταν σημαντικό κέντρο αγγειοπλαστικής τέχνης που παρήγαγε υψηλής ποιότητας κεραμική. Σύμφωνα με το Στράβωνα, οι Εμπορείτες κατασκεύαζαν και λινά υφάσματα.

4. Περί μυθολογίας

Ο Στράβων αναφέρει, ότι οι Τουρδητανοί, ένα από τα ιβηρικά φύλα, ήταν οι πιο σοφοί από τους Ίβηρες, είχαν δικό τους αλφάβητο και μ' αυτό κατέγραφαν τα ιστορικά στοιχεία της φυλής τους. Την περιοχή που ζούσαν την ονόμαζαν Ταρτησιίδα, ενώ την Ερύθεια «νησί της ευτυχίας». Η Ταρτησσός πήρε το όνομά της από τον ομώνυμο ποταμό, τον οποίο οι νεώτεροι ονόμαζαν Βαίτη (Betis) και σήμερα Γουαδαλκιβίρ, ενώ τα Γάδειρα και τα παρακείμενα νησιά οι αρχαίοι τα ονόμαζαν Ερύθεια. Η Ταρτησσός είχε τη φήμη του πιο ακραίου σημείου της δύσης. Σύμφωνα, πάλι με το Στράβωνα, η Ταρτησσός βρισκόταν στο δέλτα αυτού του ιβηρικού ποταμού. Ο ίδιος, στηριζόμενος στον Όμηρο, προσεγγίζει το όνομα Ταρτησσός με την ονομασία «Τάρταρα». Ο Άδης σχετιζόταν με τα Τάρταρα. Έτσι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Όμηρος ακούγοντας για την Ταρτησσό ονόμασε «Τάρταρα» τις πιο απομακρυσμένες περιοχές του κάτω κόσμου, τις οποίες

ενέταξε στα μυθολογικά στοιχεία, παραμένοντας πιστός στην ποιητική του τεχνοτροπία. Οι αρχαιολόγοι δεν κατάφεραν ως σήμερα να βρουν τα απομεινάρια της Ταρτησού στο δέλτα του Γουαδαλκιβίρ. Ίσως, τα Τάρταρα πήραν μαζί τους την αγαπημένη πόλη στα πέρατα του κάτω κόσμου, κρύβοντάς την με ασφάλεια στο βυθό κυλώντας σαν την κινούμενη άμμο...

Όπως είναι γνωστό στην ελληνική μυθολογία ο Μενεσθέας βρέθηκε αντιμέτωπος με τον Θησέα. Επειδή προσπάθησε να «σκιάσει» τη λαμπερή αρχοντιά του αγαπημένου ήρωα Θησέα, στο Μενεσθέα αποδόθηκαν τα χαρακτηριστικά του τυράννου και δημαγωγού[59]. Η λατρεία του Θησέα κατέστη παναττική, κατά πάσα πιθανότητα από τον Πεισίστρατο και τους γιους του και ίσως αντικατέστησε τη λατρεία του Μενεσθέα, που νωρίτερα έπαιξε σημαντικό ρόλο. Αυτό μπορεί να κριθεί με βάση το ρόλο που ο Μενεσθέας έπαιξε στην Ιλιάδα[60].

Ο Μενεσθέας ήταν γιος του Πετεού και αρχηγός των Αθηναίων. Πήρε την εξουσία μετά την απομάκρυνση του Θησέα τον οποίο κατηγορούσε ως επήλυδα δηλαδή ξένο. Ο Μενεσθέας καταγόταν από τον Ερεχθέα. Όταν ο Αιγέας, πατέρας του Θησέα, ανέβηκε στο θρόνο ως βασιλιάς της Αθήνας, εξόρισε τον παππού του Μενεσθέα, Ορνεώ, ο οποίος μαζί με πολλούς Αθηναίους κατέφυγε στο Στείρι της Φωκίδας[61]. Ο Όμηρος αναφερόμενος στο Μενεσθέα γράφει, ότι ήταν ο πρώτος άνθρωπος που παρέταξε ασπιδοφόρους άνδρες πάνω σε άλογα στη μάχη[62]. Για τη διαμάχη Θησέα και Μενεσθέα αναφέρει και ο Πλούταρχος στο «Βίο Θησέως».

Ο Μενεσθέας ήταν δισέγγονος του Ερεχθέα. Αν και τίποτα δεν είναι γνωστό για την επικοινωνία του Μενεσθέα με τη θεά Αθηνά, γνωρίζουμε ότι τον προπάππο του η θεά τον προστάτευσε. Προφανώς και το Μενεσθέα τον πήρε κάτω από την αιγίδα της. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι τις πόλεις των οποίων η ίδρυση αποδόθηκε στο Μενεσθέα - η ιταλική Σκυλέτια και η αιολική Ελέα - σέβονταν και η Αθηνά[63]. Αλλά η Αθηνά ιδιαίτερα σεβόταν τη Φώκεια, όπου βρισκόνταν ο αρχαίος ναός της[64] καθώς και ένα από τα παλαιότερα αρχαία ξόανα[65]. Σύμφωνα με το μύθο, από τη Φωκίδα προήλθαν οι απόγονοι των Φωκαέων[66]. Η Στείριδα βρισκόταν πολύ κοντά στον Θορικό, απ' όπου σύμφωνα με τον Νικόλαο της Δαμασκού απέπλευσαν στη Μικρά Ασία οι Στειρίτες για την ίδρυση της Φώκειας. Σύμφωνα με το Στράβωνα, τη Φώκεια ίδρυσαν οι Αθηναίοι που έφτασαν εκεί με το Φιλογένη. Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι είναι πολύ πιθανό τη λατρεία του Μενεσθέα έφεραν στην Ισπανία οι Φωκαείς. Το λιμάνι του Μενεσθέα βρισκόταν στις «πύλες του Άδη» και κοντά στις εκβολές του ποταμού Βαίτη - σήμερα Γουαδαλκιβίρ - στα αρχαία Γάδαιρα. Γράφει ο Στράβων[67] : «Εφεξής δ' έστιν ό Μενεσθέως καλούμενος λιμνή και ή κατά Άσταν ανάχυσις και Νάβρισσαν. λέγονται δέ ανάχυσεις αί πληρούμεναι τήι θαλάττηι κοιλάδες έν ταίς πλημμυρίσι και ποταμών δίκην ανάπλους είς τήν μεσόγαιαν έχουσαι και τās έπ' αύταίς πόλεις. εἴτ' εύθύς αί έκβολαι τοῦ Βαίτιος διχῆ σχιζόμεναι· ή δέ άπολαμβανομένη νήσος ύπό τών στομάτων έκατόν, ώς δ' ένιοι και

πλειόνων σταδίων, ἀφορίζει παραλίαν. ἐνταῦθα δέ που καὶ τὸ μαντεῖον τοῦ Μενεσθέως ἐστὶ, καὶ ὁ τοῦ Καιπίωνος ἴδρυται πύργος ἐπὶ πέτρας ἀμφικλύστου, θαυμασίως κατεσκευασμένος, ὥσπερ ὁ Φάρος, τῆς τῶν πλοῖζομένων σωτηρίας χάριν. ἢ τε γὰρ ἐκβαλλομένη χοῦς ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ βραχέα ποιεῖ καὶ χοιραδῶδης ἐστὶν ὁ πρὸ αὐτοῦ τόπος, ὥστε δεῖ σημείου τινὸς ἐπιφανοῦς. ἐντεῦθεν δ' ὁ τοῦ Βαίτιος ἀνάπλους ἐστὶ καὶ πόλις Ἐβοῦρα καὶ τὸ τῆς Φωσφόρου ἱερὸν, ἦν καλοῦσι Λοῦκεμδουβίαν· εἴθ' οἱ τῶν ἀναχύσεων τῶν ἄλλων ἀνάπλοι, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ἴνας ποταμός, δίστομος καὶ οὗτος, καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν ἀνάπλους· εἴθ' ὕστατον τὸ ἱερὸν ἀκρωτήριον, διέχον τῶν Γαδείρων ἐλάπτους ἢ δισχιλίους σταδίους· τινὲς δ' ἀπὸ μὲν τοῦ ἱεροῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τὸ τοῦ Ἴνα στόμα ἐξήκοντα μιλιά φασιν, ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὸ τοῦ Βαίτιος στόμα ἑκατὸν, εἶτα εἰς Γάδειρα ἑβδομήκοντα...» Ὅσον ἀφορὰ το Στεῖρι, ο Πausanias στα «Φωκικά» γράφει[68] : «Υπάρχει μέσω της Χαϊρώνειας ορεινός και ανώμαλος δρόμος, που οδηγεί στο Στεῖρι, πόλη των Φωκίων με μήκος 120 στάδια. Οι Στειρίτες λένε ότι δεν είναι Φωκείς, αλλά Αθηναῖοι στην καταγωγή και πως έφτασαν από την Αττική στη Φωκίδα με τον Πετεώ, γιο του Ορνεού, που έδιωξε ο Αιγέας από την Αθήνα. Επειδή οι περισσότεροι από αυτούς που ακολούθησαν τον Πετεώ ήταν από τον αττικό δήμο των Στειρίδων, γι αυτό η πόλη πήρε την ονομασία Στεῖρις. Στο Στεῖρι υπάρχει ιερό της Δήμητρας με το άγαλμα της θεάς που λαξεύτηκε σε πεντελικό μάρμαρο και παριστάνει τη θεά να κρατάει δάδες.» Η Στεῖρις ιδρύθηκε στους πρόποδες του Ελικώνα (Νυσαῖον ὄρος). Δεν αναφέρεται στην Ιλιάδα, ότι έλαβε μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο. Ὅμως, ο Μενεσθέας, γιος του Πετεού, όταν έγινε βασιλιάς της Αθήνας, πήρε μέρος ως αρχηγός των Αθηναίων στον Τρωϊκό πόλεμο με 50 καράβια. Η καταγωγή των περισσότερων πόλεων της αρχαίας Φωκίδας, σύμφωνα με τον Πausanias, ήταν δωρική. Ὅμως, υπήρχαν και εξαιρέσεις. Η Στεῖριδα είχε αθηναϊκή, η Ελάτεια αρκαδική, οι κάτοικοι του Πανοπέα ήταν φλυγίες από τον Ορχομενό, οι κάτοικοι των Αβών ήταν Αργεῖοι και της Υάμπολης, Ἵαντες. Πιθανόν από τον αρχαίο λιμένα της Στειρίας να ξεκίνησε το ταξίδι του ο Πετεός προς την αρχαία Φωκίδα. Το ταξίδι αυτό δεν έχει προσδιοριστεί με ακρίβεια. Ἴσως να έγινε μέσω του Ωρωπού και της Αυλίδας. Ο Θορικός ήταν αρχαῖος δήμος της Αττικής μεταξύ Βραυρώνας και Πόρτο - Ράφτη, μέσα στα ὄρια του οποίου ζούσαν οι κάτοικοι της Στειρίδας. Στο δήμο Θορικού της Λαυρεωτικής, υπάρχει ο οικισμός «Παλαιά Φώκαια», απ' το λιμάνι της οποίας έφυγαν οι Στειρίεις με επικεφαλής το Φιλογένη, όπως προαναφέραμε, για να ιδρύσουν τον 8ο αι. π.Χ. την αρχαία πόλη της Φώκαιας, βόρεια του κόλπου της Σμύρνης.

Ὡς τις μέρες μας έγιναν γνωστά τα ονόματα ορισμένων βασιλέων της Ταρτησσού, αλλά με ελάχιστες πληροφορίες. Πρώτος σ' αυτό τον κατάλογο είναι ο Γηρυόνης, με τον οποίο μονομάχησε ο Ηρακλής. Αυτός ο μύθος προφανώς αντανακλά την εξοικείωση των Ελλήνων με τη μακρινή δύση. Διασώθηκε η εκδοχή του μύθου, σύμφωνα με την οποία, η πάλη του Ηρακλή με το Γηρυόνη πραγματοποιήθηκε στην Ἡπειρο[69]. Ἴσως, ο Γηρυόνης ανήκε σ' εκείνες τις μυθολογικές μορφές τις οποίες η λαϊκή φαντασία τοποθετούσε στην άκρη του τότε γνωστού κόσμου και

καθώς αυτή η οικουμένη επεκτείνονταν οι μύθοι ακολουθούσαν. Ίσως, αρκετά νωρίς η δράση του αγώνα ανάμεσα στον Ηρακλή και το Γηρυόνη εντοπίσθηκε στο νησί Ερύθεια[70]. Η ύπαρξη στις ισπανικές ακτές νησιού με παρόμοια ονομασία και ίσως πόλη ή φρούριο, ονομασία την οποία οι Έλληνες δέχτηκαν ως «φρούριο του Γέροντα»[71], θα μπορούσε να βοηθήσει ώστε ο εντοπισμός και η εδραίωση του μύθου να καταλήξει τελικά στη νότια Ισπανία. Πιο περίπλοκη είναι η περίπτωση του Νόρακα. Από τη μια πλευρά αυτός έχει ενσωματωθεί στην ελληνική μυθολογική γενεαλογία : Σύμφωνα με τον Παυσανία, αυτός ήταν γιος της Ερύθειας, κόρης του Ερμή και του Γηρυόνη. Από την άλλη πλευρά το όνομα Νόραξ στην ελληνική και ρωμαϊκή λογοτεχνία περισσότερο δεν συναντάται, έτσι ώστε καμία άλλη προέλευση, εκτός της Ταρτησιανής η μυθολογία δεν αναφέρει. Στην ισπανική ονοματολογία συναντάται το όνομα Nori/Norissi, το οποίο συσχετίζεται με το Νόρακα[72]. Ο Νόραξ θεωρείται ο ιδρυτής της πόλης Νόροι της Σαρδηνίας, ενώ σχέσεις ανάμεσα στην Ισπανία και τη Σαρδηνία υπήρχαν από τη 2^η χιλιετία π.Χ. Δραστήριες ήταν στην Ταρτησιανή εποχή. Ίσως, δεν είναι τυχαίο, ότι η αρχαία φοινικική επιγραφή που βρέθηκε στους Νόρους, σε μια πιστή ανάγνωσή της, αναφέρει την ονομασία Ταρσίς[73]. Γι αυτό φαίνεται πιθανόν, ότι το όνομα Νόραξ σχετίζεται με όλους τους μυθικούς βασιλείς της Ταρτησσού, που αργότερα συνδέθηκαν με ελληνικές μυθικές μορφές.

Ο δέκατος άθλος που ανατέθηκε στον Ηρακλή από τον Ευρυσθέα, ήταν να φέρει το κοπάδι των βοδιών του Γηρυόνη από την Ερύθεια, το νησί που βρισκόταν κοντά στο ρεύμα του Ωκεανού, χωρίς να παρακαλέσει ή να πληρώσει γι αυτό. Ο Γηρυόνης ήταν γιος του Χρυσάορα και της Καλλιρόης - κόρης του Ωκεανού - βασιλιάς της Ταρτησσού και ήταν ο δυνατότερος άνθρωπος στον τότε γνωστό κόσμο. Γεννήθηκε με τρία κεφάλια, έξι χέρια και τρία σώματα ενωμένα στη μέση. Περνώντας από την Ευρώπη, ο Ηρακλής σκότωσε πολλά άγρια θηρία και όταν έφτασε τελικά στην Ταρτησσό της Ιβηρίας, έστησε 2 στήλες, τη μια απέναντη στην άλλη, στις δύο όχθες των στενών του Γιβραλτάρ, μια στην Ευρώπη και μια στην Αφρική, γνωστές ως Ηράκλειες στήλες. Ο θεός Ήλιος δάνεισε στον Ηρακλή ένα χρυσό νουφαρόσχημο κύπελλο, μέσα στο οποίο έπλευσε στην Ερύθεια. Σε μια άλλη παραλλαγή του μύθου, ο Ηρακλής ταξίδεψε στην Ερύθεια μέσα σε μια χάλκινη κάλπη χρησιμοποιώντας για πανιά τη λεοντή του. Όταν έφτασε στο νησί ο Ηρακλής, ανέβηκε στο όρος Άβαντας. Τα κόκκινα βόδια του Γηρυόνη τα φύλαγε ο βουκόλος Ευρυτίων, γιος του Άρη και το δικέφαλο σκυλί Όρθρος, καρπός του Τυφώνα και της Έχιδνας. Ο Ηρακλής με το ρόπαλό του σκότωσε τον Όρθρο και αμέσως μετά την ίδια τύχη είχε και ο Ευρυτίωνας. Ήταν έτοιμος να απομακρύνει το κοπάδι, όταν είδε το Γηρυόνη να τον πλησιάζει μετά το μήνυμα του Μενοίτη, που βοσκούσε εκεί κοντά τα βόδια του Άδη. Κάλεσε σε μονομαχία τον Ηρακλή, ο οποίος του επιτέθηκε από τα πλάγια και μ' ένα βέλος τρύπησε και τα τρία σώματά του. Μόλις η θεά Ήρα έτρεξε να βοηθήσει το Γηρυόνη, ο Ηρακλής την πλήγωσε μ' ένα βέλος στο δεξιό στήθος και την έτρεψε σε φυγή. Πήρε τα βόδια, επέστρεψε στην Ταρτησσό με το χρυσό κύπελλο, το οποίο από ευγνωμοσύνη το επέστρεψε στον Ήλιο και συνέχισε

το ταξίδι του για να φέρει σε πέρας το δέκατο άθλο. Η κόρη του Γηρυόνη, Ερύθεια, έγινε αργότερα από τον Ερμή η μητέρα του Νόρακα, που ηγήθηκε μιας εκστρατείας στη Σαρδηνία για να ιδρύσει αποικία, την οποία ονόμασε Νόρα και ήταν η αρχαιότερη πόλη του νησιού. Η Ταρτησσός ήταν γνωστή και ως Ηράκλεια. Το νησί Ερύθεια ονομαζόταν και Ερυθραία. Κάποιοι την ταύτιζαν με το νησί Λεώνη ή με ένα άλλο νησί κοντά στη Λεώνη, πάνω στο οποίο ήταν χτισμένα τα αρχαία Γάδαιρα. Η Ερύθεια ήταν αφιερωμένη στην Ήρα. Η Λεώνη ονομαζόταν Κοτινούσσα και είχε πολλούς ελαιώνες, ενώ οι φοίνικες τη μετονόμασαν σε Γάδαιρα δηλ. οχυρωμένη πόλη. Στο δυτικό ακρωτήριο της υπήρχαν ο ναός του Κρόνου και τα Γάδαιρα και στο ανατολικό ο ναός του Ηρακλή. Ο τάφος του Γηρυόνη βρισκόταν στην πόλη των Γαδείρων. Γράφει ο Φιλόστρατος[74]: «Τα Γάδαιρα βρίσκονται στο άκρο της Ευρώπης και οι κάτοικοί τους δείχνουν μεγάλο ζήλο προς τα θεία. Έχουν καθιερώσει την ύπαρξη βωμού για τα γηρατειά και είναι οι μόνοι άνθρωποι που ψάλλουν παιάνες για το θάνατο. Ακόμη βρίσκονται εκεί βωμοί για τη φτώχεια, την τέχνη, για τον Αιγύπτιο Ηρακλή και άλλοι για τον Θηβαίο. Περισσότερο απ' όλους τους Έλληνες προτιμούν τους Αθηναίους και θυσιάζουν στον Αθηναίο Μενεσθέα. Για το Θεμιστοκλή, τον επικεφαλής του στόλου, επειδή τον θαυμάζουν για τη σοφία και την ανδρεία του, έχουν στήσει χάλκινο άγαλμα που τον παριστάνει σκεπτικό και ως να μελετά χρησμό...»

Τα Γάδαιρα στους ρωμαϊκούς χρόνους ονομάζονταν Άδης, λέξη από την οποία προήλθε και η σύγχρονη ονομασία Cadiz. Σύμφωνα με το μύθο, τα Γάδαιρα ιδρύθηκαν γύρω στο 1100 π.Χ. από τους φοίνικες της Τύρου. Αργότερα εκεί εγκαταστάθηκαν Καρχηδόνιοι από τη βόρεια Αφρική, οι οποίοι ήταν φοίνικες που κατέφυγαν εκεί τον 9^ο αι. π.Χ. από την Τύρο. Μια φυλή Τουρδητανών που ζούσαν στη λεκάνη του Γουαδαλκιβίρ γνώρισαν έντονη τη φοινικική επιρροή. Ο Στράβωνας, όπως αναφέραμε παραπάνω, τους θεωρούσε ως τους περισσότερο καλλιεργημένους μεταξύ των ιθαγενών. Ήταν οι πιο πολιτισμένοι από τους Ίβηρες. Ήταν εξοικειωμένοι με τη γραφή της ιστορίας της φυλής τους, ενώ έγραφαν ποιήματα και νόμους. Οι Τουρδητανοί σαφώς ήταν υπερήφανοι για την ιστορία τους από την προφοινικική ακόμη περίοδο. Οι φοίνικες εμφανίστηκαν στην περιοχή του Γιβραλτάρ μετά την περιπλάνηση του Ηρακλή. Λέγεται, ότι οι Έλληνες, το μύθο για το Γηρυόνη δανείστηκαν από αυτούς κι όχι από τους ντόπιους, γιατί στα χρόνια του Ησιόδου οι ίδιοι δεν είχαν φτάσει ακόμη στο Γιβραλτάρ. Γι αυτό σ' αυτό το μύθο πρέπει αναπόφευκτα να συνδεθεί η τουρδητανική και η φοινικική παράδοση. Τα Γάδαιρα βρίσκονταν, όπως προαναφέραμε, στο νησί Λεώνη, που χωρίζονταν από την ηπειρωτική χώρα με ένα στενό κανάλι. Στην πραγματικότητα αυτό το μέρος ήταν αρκετά στενό, ώστε να μετατρέψει τη Λεώνη σε νησί. Ωστόσο, την περιοχή των Γαδείρων στην αρχαιότητα την ονόμαζαν ως νησί, αλλά και ως χερσόνησο. Ο κόλπος του Cadiz χώριζε τα δύο κοντινά νησιά σε δύο μέρη. Στην άκρη του κόλπου οδηγούσε ένα στενό πλάτους μόλις 800 μέτρων. Τη νήσο Λεώνη μαζί με τα γειτονικά νησιά, ο Στράβων τα θεωρούσε ως την Ερύθεια. Τα Γάδαιρα βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα

του νησιού, το οποίο είχε μήκος περίπου 100 στάδια και πλάτος 1 στάδιο. Στο ανατολικό τμήμα, που βρισκόταν κοντά στην ηπειρωτική ακτή, υπήρχε το ιερό προς τιμήν του Ηρακλή, ενώ υπήρχε επίσης ένα ιερό αφιερωμένο στον Κρόνο.

Επίλογος

Για τις ανθούσες αποικίες των Ελλήνων στην ιβηρική χερσόνησο έγραψαν πληθώρα συγγραφέων - ιστορικών, ποιητών και γεωγράφων. Ξεχωρίζουν οι αναφορές του Έφορου στο έργο του «Παγκόσμια ιστορία», του Ησιόδου στο έργο του «Έργα και ημέραι», του Εκαταίου του Μιλήσιου στο έργο του «Περίοδος γης ή Περιήγησις», του Διόδωρου Σικελιώτη στο έργο του «Ιστορίαι», του Αβιηνού στο έργο του «Ora maritima», του Ψευδοσκύλακα της Καρυάνδης στο έργο του «Περίπλους της οικουμένης», του Διονυσίου του Περιηγητή στο έργο του «Περιήγησις της οικουμένης» κ.ά. Ο Ψευδοσκύμνος, γεωγράφος του 1^{ου} μισού του 1^{ου} αι. π.Χ., έγραψε στο έργο του «Περιήγησις»^[75] : «Επειτα παραθαλάττιοι κάτω λιγυές έχοντας και πόλεις Ελληνίδες, ως Μασσαλιώται Φωκκαείς απώκισαν' πρώτη μεν Εμπόριον, Ρόδη δε δευτέρα... Ταύτην δε πριν ναών κρατούντες έκτισαν Ρόδιοι. Μεθ' ους ελθόντες εις Ιβηρίαν οι Μασσαλιάν κτίσαντες έσχον Φωκκαείς Αγάθην Ροδανουσίαν τε, Ροδανός ην μέγας ποταμός παραρρεί...»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Διόδωρου Σικελιώτη, V,35
2. Παυσανία, VI,19,2
3. Στράβωνα, Γεωγραφικά, III,4.8 - XIV,2.10
4. Διόδωρου Σικελ. II,13
5. Πλίνιου, II,33
6. Ψευδοσκύμνου, Περιήγησις,207-208f
7. Στράβωνα, IV,1.5
8. Στράβωνα, III,2.11
9. Ηροδότου, IV,152
10. Graham A. J. The colonial expansion of Greece // CAH. 1982. Vol. III, 3. P. 136.
11. Ομήρου,Οδύσσεια, Ραψ. I,80-84
12. ο.π. Οδύσσεια, Ραψ. Γ,319-323
13. Plácido D. Los viajes griegos arcaicos a Occidente, p. 269.
14. Ιουστίνου, XLII,1,3,5
15. Ηροδότου, I,163
16. Ησιόδου, Θεογονία, 1013-1016
17. ο.π. Πλίνιου, III,77
18. ο.π. Στράβωνα, XIV,2.10
19. Εκαταίου Μιλήσιου, FHG, αποσπάσματα 38,45,46,48,51
20. ο.π. Εκαταίου FHG, αποσπ. 231-233,285,286
21. ο.π. Ιουστίνου, XLIII,3,6-7

22. Ηροδότου, V,9
23. ο.π. Εκκαταίου FHG, αποσπ. 50,51
24. ο.π. Εκκαταίου FHG, απόσπ. 45
25. Αβιηνού, "Ora maritime", 479
26. Mazzarino S. Fra Oriente e Occidente. Firenze, 1947. p. 277.
27. Στράβωνα, III,1.9
28. Πτολεμαίου, II,4,5
29. Φιλόστρατου «Ἀπαντα», Τα ες τον Τυανέα Απολλώνιον, V,4
30. Schulten A. Tartessos, s.45-63
31. Έφορου, FHG, απόσπ. 133
32. Στράβωνα, VIII,3.31
33. Νικολάου Δαμασκού, FHG, απόσπ. 51 & Πausανία, VII,3,10-20
34. Ηροδότου, I,162-164
35. Τίτου Λίβιου, XXXIV,9
36. Πλίνιου, III,22
37. Ψευδοσκύλακα, (2)
38. ο.π. Ψευδοσκύμνου, 202-203f
39. Στράβωνα, III,4.8
40. Στέφανου Βυζάντιου, (βλ. Εμπορείον)
41. Villard F. La ceramique grecque de Marseille. Paris, 1960. p. 33.
42. Коротких М. Труд Авиена как источник по истории финикийской колонизации Испании // Норция. Воронеж, 1978. Вып. 2. с. 43-44.
43. ο.π. Αβιηνού, "Ora maritime", 557-561
44. Στράβωνα, VI,2.1
45. Πολύβιου, III,76,1
46. Αππιανού, Ισπ. 7,10
47. ο.π. Τίτου Λίβιου, XXXIV,9
48. Στράβωνα, III,4.9
49. ο.π. Αβιηνού, 497-498, 509-511, 514-519
50. ο.π. Αβιηνού, 491
51. ο.π. Εκκαταίου FHG, απόσπ. 48
52. Almagro M. Excavaciones en la Palaiapolis de Ampurias. Madrid, 1964. p. 63-82
53. Dominguez Monedero A. Colonizacion. . p.1740.
54. ο.π. Τίτου Λίβιου, XXXIV,9
55. Στράβωνα, III,4.9
56. ο.π. Αβιηνού, 555
57. Benoit F. Soufflets de forge antique // REA. 1948. t. 50. p. 305.
58. Мишулин А. В. Античная Испания. Москва., 1950. с. 92.
59. Πλουτάρχου, Θησέας, I,32
60. Ομήρου, Ιλιάδα, Ραψ. Β,546-556 & Ραψ. Μ,331-374
61. Πausανία «Φωκικά», 35,8
62. ο.π. Ομήρου, Ιλιάδα, Ραψ. Β,552-555
63. Berard J. The Greek Colonization p. 677.
64. ο.π. Πausανία, II,31,6
65. Στράβωνα, XIII,1.41
66. Νικολ. Δαμασκού FHG, απόσπ. 51 & Πausανία, VII,3,19
67. Στράβωνα, III,1.9

68. ο.π. Παυσανία, Φωκικά, 35,8
69. ο.π. Εκταίου FHG, απόσπ. 149
70. ο.π. Ησιόδου, Θεογονία, 290,983
71. Αβιηνού, "Ora maritime", 263,304
72. Hansen B. Rückläufiger Wörterbuch der griechischen Eigennamen – Berlin, 1957. s. 27.
73. Furtwängler A. E. Auf den Spuren des ionischen Tartessos-Besuchens // Athenische Mitteilungen. 1977. Bd. s. 61–67.
74. Ο.π. Φιλοστράτου, V,4
75. Ψευδοσκύμνου, Περιήγησις, 205f.

21.02.2014

www.ktdrus.gr

Copyright © Thodis Konstantinos, 2014